

3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко. Донецьк, 1998. 222 с.

4. Журавлев В. К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов. Бирнбаум Х. *Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции* / Общ. ред. В. А. Дыбо и В. К. Журавлева. Москва: Прогресс, 1987. С. 453–493.

5. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение: Общий курс / Фортунатов Ф. Ф. *Избранные труды: в 2 т.* Москва: Учпедгиз, 1956 – 1957. Т. 1. С. 21–197.

Святченко В.

– аспірант кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81-115''18/19''

СИСТЕМНІ ВЛАСТИВОСТІ МОВИ В СТУДІЯХ УЧЕНИХ ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито погляди вчених Харківської лінгвістичної школи на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов та досліджено практичне втілення цих поглядів. Розуміння вченими Харківської лінгвістичної школи системного характеру фонетичних змін зумовило пошук зв'язку між ними, намагання виявити однорідні фонетичні закони, що об'єднані спільною причиною і діють у певний період історії мови, на що й звертає увагу авторка статті.

Розглянуто також питання про актуальність і важливість досліджень вчених про системний характер мови, які зберегли свою цінність для мовознавства XX ст. – початку XXI ст.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, система мови, структура мови, історична фонетика, фонетичний закон, вокалізм, консонантизм.

Святченко В.

– аспірант кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

СИСТЕМНЫЕ СВОЙСТВА ЯЗЫКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЕНЫХ ХАРЬКОВСКОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ

В статье раскрыты взгляды ученых Харьковской лингвистической школы на системный характер языка в работах по исторической фонетике восточнославянских языков и исследовано практическое воплощение этих взглядов. Понимание учеными Харьковской лингвистической школы системный характер фонетических изменений обусловило поиск связи между ними, попытки выявить однородные фонетические законы, объединенные общей причиной и действующие в определенный период истории языка, на что и обращает внимание автор статьи.

Рассмотрены также вопросы об актуальности и важности исследований ученых о системном характере языка, которые сохранили свою ценность для языкознания XX в. – начала XXI в.

Ключевые слова: сравнительно-историческое языкознание, система языка, структура языка, историческая фонетика, фонетический закон, вокализм, консонантизм.

Sviatchenko V.

– *Post-graduate Student, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University*
SYSTEMAL PROPERTIES OF LANGUAGES IN STUDIES OF THE KHARKOV LINGUISTIC SCHOOL SCIENTISTS

The article reveals the views of the scientists of the Kharkiv linguistic school on the systemic character of the language in the works on the historical phonetics of the East Slavic languages and explores the practical embodiment of these views. Understanding of the scientists of the Kharkov linguistic school systemic character of phonetic changes predetermined the search for a connection between them, the attempt to identify homogeneous phonetic laws that are united by a common cause and operate in a certain period of the history of the language, which the author of the article draws attention to.

The question of the relevance and importance of research into the systemic nature of the language, which preserved its value for the linguistics of the XXth to the beginning of the XXI century, was also considered.

Key words: *comparative-historical linguistics, system of language, structure of language, historical phonetics, phonetic law, vocalism, consonant.*

Постановка проблеми. У лінгвістичних дослідженнях містяться важливі твердження про системні властивості мови в історико-фонетичних студіях учених Харківської лінгвістичної школи, проте спеціальних праць, присвячених вивченню системного характеру мови вченими немає. Тож, розглянемо системне трактування мовних явищ, які відбилися з достатньою повнотою в працях учених з історичної фонетики східнослов'янських мов.

Тема статті пов'язана з держбюджетною темою кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету «Порівняльно-історичний метод в українському мовознавстві (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.)», № держреєстрації 0115U003183.

Аналіз останніх досліджень. Відома монографія В. А. Глуценка «Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.)» [3] присвячена розгляду принципів порівняльно-історичного дослідження в історико-фонетичних студіях українських і російських мовознавців зазначеного періоду. Проаналізовано їхні теоретичні погляди на системність мови (в тому числі погляди вчених Харківської школи), реалізацію принципу системності у процесі виконання вченими прийомів і процедур порівняльно-історичного методу та в трактуванні ними мети дослідження. Дослідник, провівши історико-наукову реконструкцію, доходить висновку: у галузі історичної фонетики східнослов'янських мов мовознавці Харківської школи зробили надзвичайно вагомий внесок у розробку принципу системності. При цьому В. А. Глуценко зосереджує увагу не тільки на історико-фонетичних студіях Харківської школи. Окремо про Харківську школу мова не йдеться. Цю «прогалину», сподіваємося, буде частково заповнено в пропонованій публікації.

Метою статті є розкриття поглядів учених Харківської лінгвістичної школи на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов та аналіз практичного втілення цих поглядів.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди вчених Харківської школи на системний характер мови в працях з історичної фонетики східнослов'янських мов та дослідити практичне втілення цих поглядів; 2) показати, що принципово нове було внесене лінгвістами у дослідженні проблеми системності мови; 3) виявити, які твердження вчених зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системність є однією з найважливіших характеристик мови. Тож, слід констатувати актуальність досліджень, предметом яких є саме системний характер мови. Це повною мірою відноситься до представників українського порівняльно-історичного мовознавства другого періоду (70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. за періодизацією В. А. Глуценка).

Чимало нового в утвердження тези про системність мови, її поглиблення та втілення в практику на конкретному мовному матеріалі внесли вчені Харківської лінгвістичної школи: Олександр Опанасович Потебня (1835 – 1891), Павло Гнатович Житецький (1836 – 1911), Мітрофан Олексійович Колосов (1839 – 1881) [там же, с. 40].

Серед висловлювань Потебні про системний характер мови можна виділити визначення мови як «системи знаків, здатної до невизначеного, до безмежного розширювання» [21, с. 134]. У більш розгорнутому плані знаходимо тезу про системність мови: «Не все одно, чи видається нам мова зібранням безладних і довільних значків, з [яких] кожний необхідно зачувати поодиночі і кожний обтяжує пам'ять, заважаючи іншого роду розумовій діяльності, або ж зв'язною системою, у якій знання дечого дає ключ до розуміння незрівнянно більшого» [23, с. 68]. Потрібно зауважити, що вчений не вживав термін *система*, проте численні зауваження Потебні з приводу конкретних мовних явищ дають достатньо яскраву картину трактування ним системності мови [1]. У зв'язку з цим дослідники говорять про розробку Потебнею тези про системність мови [4; 25].

Про необхідність системного підходу до мови розвивав і Колосов. Він підкреслював, що розуміння системності є ознакою вищого рівня розвитку лінгвістичної науки: в кожній мові «є своя звукова система, свої звукові відносини» [14, с. 8]. Звідси, на думку вченого, є необхідність «встановлення гармонії в теорії звукових відносин» [13, с. 8].

Учені Харківської школи розглядали поняття системності мови переважно в історичному аспекті: в історії тієї чи іншої мови система відчуває якісні зміни.

Як визначають дослідники наукової творчості Потебні, системне трактування мовних явищ з достатньою повнотою відбилосся в працях вченого з історичної фонетики східнослов'янських мов [6; 17].

Проведений аналіз В. А. Глущенком показує, що цей висновок можна поширити й на студії вчених Колосова та Житецького, які працювали на історико-фонетичному матеріалі [3; 5].

Системність мови в історико-фонетичних дослідженнях вчених реалізувалася в процесі застосування прийому генетичного ототожнення фактів [3; 5; 6].

Як зазначає Глущенко, удосконалення прийому генетичного ототожнення фактів, який ґрунтується на системному трактуванні мовних явищ, виявилось, наприклад, у дослідженні Потєбнею історії зазначеної вище африкати **дж** в українській мові [3; 6; 7]. Вчений писав: «Панування звука **ж** із **дж** (= ст.-сл. **жд**) у найдавніших пам'ятках руської писемності є доказом того, що відмінністю між **дж** (мр.) і **ж** (вр.) був намічений поділ руської мови на наріччя не пізніше X ст. – XI ст.» [19, с. 124]. На думку вченого, у російській мові перехід **дж** > **ж** відбувся раніше, ніж в українській [там же]. Підтвердження цьому Потєбня знаходив у свідченнях південних давньоруських пам'яток, де **дч** передає сполучення африкати **дж** з попереднім приголосним **ж**.

Він вказує, що від цього **дж** із **д** потрібно відрізнити **дж** на початку деяких слів: **джерело**, **джайворонокъ** (зазвичай – **жайворонокъ**), **джбанъ**, **джура**, **джгутъ**. В перших двох словах це **дж** з **г** (порівн. **гірло** і **гайворонъ**, сербс. **гавранъ**, польс. **gawron**). В слові **джбанъ** (порівн. **жбанъ**, польс. **dzban**) може бути те ж саме, якщо воно має спільний корінь з **гнути** (корінь **гъб** або **жьб**), а слово **джура** походить від **татаръ**, **гяуръ**, **джяуръ**, а потім – **пленникъ**, **слуга** (невідомого походження) [там же].

Потєбня відзначив паралелізм виникнення в «спільноруській» мові африкат **ч** і **дж** (див. далі). Отже, учений ототожнив факти історії мови із системних міркувань. Розглянувши рефлекси сполучень **tj** і **dj** у слов'янських і балтійських мовах, Потєбня прийшов до висновку, що «литовсько-латиська мова подає в замінах **дж**, **тj** лише явища аналогічні, а не тотожні слов'янським» [22].

Потєбня висунув припущення, що звук **дж** може походити також із **г** як наслідок першої палаталізації задньоязикових (приклади див. вище). Він порівняв ряди приголосних, що виникли в результаті першої та другої палаталізації задньоязикових приголосних, і відзначив, що з **г**, **к**, **х** повинні були виникати: 1) **дж**, **ч**, **ш**; 2) **дз**, **ц**, **с**, причому вчений підкреслив паралельний характер виникнення африкат **дз** і **жд**: «звуку **s=дз**» мусить відповідати не **ж**, а **дж**» [там же].

Аналіз праць вчених Харківської школи свідчить о свідомій орієнтації на системність мови, яка виявляється також у процедурі реконструкції архетипу та фонетичного закону [6].

Твердження про системний характер мови реконструйованих архетипів і фонетичних законів дістало певне теоретичне висвітлення, яке розробляв Колосов (але ж питання про те, в чому полягає системний характер тих чи інших фонетичних законів (перехід **о** в **і** в нових закритих складах української мови) для вченого залишалося

відкритим), Потебня ж реконструював не окремі фонетичні закони, а систему законів із спільним (подібним) механізмом зміни.

Колосов був впевнений, що будь-які фонетичні закони обумовлені системою мови. Якщо ж та чи інша зміна не впливає з тенденцій розвитку фонетичної системи, то причина його не фонетична і вона, таким чином, не є фонетичним законом [16, с. 44–45].

Беручи за відправну точку для спостереження конкретний якийсь факт мови, Потебня не обмежувався ним, але включав його в широке коло подібних фактів, що дозволяло вченому відтворювати історію того або іншого явища як прояв загальномовної тенденції, у частковому бачити загальне [10].

Введення такого поняття дозволило Потебні об'єднати в загальній концепції історичний розвиток ряду явищ східнослов'янського консонантизму, які до виходу праць ученого мовознавці розглядали як розрізнені. Разом з тим можливість пошуку в цьому напрямку певною мірою була підказана Потебні вивченням наукової спадщини компаративістів 20-х – 60-х XIX ст. (Я. Грімма, Я. Ф. Головацького, М. Н. Каткова, Ф. І. Буслаєва) [4, с. 87-88].

У центрі уваги Потебні – оглушення й одзвінчення приголосних. Пов'язуючи перехід глухих приголосних у дзвінкі та дзвінкі у глухі з занепадом редукованих, вчений не спрощує цих процесів. У його концепції такі зміни приголосних мають свій власний зміст.

Потебня писав: «Кількістю приголосної називається ступінь сили дихання, необхідний для вимови цієї приголосної. Дихання з більшою силою спрямовується до органів, коли вимовляємо **к, т, п**, ніж тоді, коли вимовляємо **г, д, б**, і з більшою силою в цьому останньому випадку, ніж тоді, коли вимовляємо *spirantes* (**ж, б, с, х, һ** та ін.), язикові **р, л** і носові **н, м**. Тому зміну приголосних беззвучних або одночасних у напрямі до звучних або довгих, які непомітно зливаються з голосними (**һ** з **а**, **ж** з **і**, **в** з **у**) є кількісним занепадом цих приголосних» [там же, с. 68–69].

На думку Потебні, глухі і дзвінкі, проривні і фрикативні приголосні розрізняються за силою-слабкістю (у сучасній лінгвістиці: напруженість-ненапруженість) [19, с. 87–88]. Ступені сили приголосних у порядку зменшення можна подати так: глухі проривні – дзвінкі проривні – фрикативні та **р, л, м, н**. Останні в цьому ряду – голосні як найбільш слабкі звуки, при цьому між приголосними і голосними немає чітких меж.

Звідси потебнянська кваліфікація тих або інших консонантних змін як «ослаблень» або «підсилень». Як стверджує В. А. Глущенко, вони і є різновидами «кількісних змін приголосних» [6, с. 122].

Включивши в явище «ослаблення» приголосних занепад приголосних, спірантизацію проривних та африкат і африкатизацію проривних, одзвінчення глухих, Потебня запропонував широке трактування консонантного еліпсиса, яке виявилось перспективним у лінгвістиці XX ст.

Потебня розглядає занепад приголосних у консонантних сполученнях на початку, у середині та в кінці слова (рос. діал. **сватовсьвомъ, замужесьво, царсько**; рос. діал. **шесть** «шесть», **уцасью, госья, биднось**, у кінці слова після голосних (укр. **далебі** та ін.), в інтервокальній позиції (укр. **мого, твого, свого, мому, твому, свому** (*е* ненагол. спочатку змінилась у *ј*: **мойму, свойму**), у півд.-зах. опускається *ј* в укр. **моа, моу, чуу, чешь** «моя, мою, чую, чуешь», саме так могло відбутися і у словах **добро-у, доле-у**, з яких могло вийти **доброу, долеу** та ін.) [19, с. 88–90, 116–118].

Як зазначає Глущенко, у працях Потебні наведено багатий матеріал, що відбиває такий різновид еліпса приголосних, як спірантизація проривних. Це зміна проривного **g** (властивого праслов'янській мові) у фрикативний приголосний, що має місце в історії деяких слов'янських мов (української, білоруської, російської: південно-великоруське наріччя); такі зміни приголосних у східнослов'янських діалектах, як **к > х** (рос. діал. **к кому > хь каму, к тебе > хь тибе**), **д' > j** (блр. діал. **брайцыки** «братчики», півд.-зах. **трийцять** «тридцять») [там же, с. 126, 90]. Предметом вивчення Потебні стали також спірантизація африкат (**ц > ч**, напр., укр. **вулича > вулиця**, рос. **черкав > церковь; ш'тш' > ш' > ш**, напр. рос. діал. **вешь** замість «вещь»; **ждж > жж**, напр., рос. діал. **приежжать, размножить, дрожжи**) і африкатизація проривних: **тч, дч > ч.:** **очче > отче, молодче, тче, тчу** (от **ткати**) [19, с. 70-80, 126-137; 20, с. 85-87; 22, с. 46–47].

Слід також звернути увагу на те, що Потебня дослідив одзвінчення глухих приголосних. Вчений вказав на різноманітність фонетичних позицій одзвінчення. Це позиція перед дзвінкими приголосними. Асиміляція за дзвінкістю тут має регресивний характер. Глущенко звертає увагу на дослідження Потебні етимології слів **здоров, дважды**; Потебня підкреслив: це вторинні форми, у яких **з** і **ж** виникли із **с** і **ш**. Разом з тим в окремих випадках асиміляція за дзвінкістю є прогресивною [2, с. 97; 19, с. 66–67].

Необхідно зазначити, що Потебня розглядав «ослаблення»: наприклад, перехід **в** та **л** в **у** нескладове. Зміну **в > у** вчений відзначав перед приголосними на початку та в середині слова в українських, російських та білоруських мовах, а зміну **л > у нескладове (w)** найбільш докладно проаналізував в українській мові, яка відбувалася за двох умов: 1) у давніх сполученнях **ъл, ъл** поміж голосними (**товкъ, жовчъ, мовчати, товкти** та ін.); 2) на кінці слова у дієсловах минулого часу на **лъ** (**сівъ, павъ** (але **сіла, пала**). **Л** не змінюється: в кінці словах на **лъ, ла, ло** (**вілъ, ділъ, орель, сокіл, стріль**), в імен. **пілъ** та **полу- л** залишається за правилами, але змінюється в словах **півтора, півкопи**. В середині **л** залишається перед приголосними в іменах на **ка, окъ, кий: балка, валка, галка, стрічка**. Також Потебня звертає увагу на те, що **л** зовсім не змінюється в кінці слова **пилъ** (пыль), але змінюється в дієприкм. **пивъ**. Якщо в першому випадку **л** утримується на кінці слова,

але чому не утримується в дієприкметнику? Втрата кінцевого глухого звуку є неодмінною умовою зміни **л** в дієприкметнику на **ль**. Отже, зміну **л > у нескладове (w)** Потебня пов'язував із занепадом редукованих і відносив до XIII – XIV ст. Цю зміну він зазначав також у російських і білоруських говорах за таких умов, як і в українській мові [19, с. 91, 133–135].

Різновидами «підсилення» Потебня вважав перехід фрикативних в африкати та проривні й оглушення дзвінких: учений зазначав випадки переходу фрикативного **х** у проривний **к** у діалектах російської мови: **этих > этикъ, хлеба > клеба** [там же, с. 91].

Основну увагу серед явищ «підсилення» приголосних Потебня закономірно приділяє оглушенню дзвінких. Він, на думку В. А. Глуценка, розглядає цей процес як «підсилення» приголосних на тій підставі, що перехід дзвінких приголосних у глухі разом з тим є зміною слабких приголосних на сильні [6, с. 48]. Потебня висовує фонетичні позиції переходу дзвінких приголосних у глухі і простежує це явище в східнослов'янських діалектах, відзначаючи в ряді випадків відмінності в говорах тієї самої мови [2, с. 99].

Так, дослідивши матеріал українських діалектів, Потебня дійшов висновку: у «східних» і «північно-західних» говорах кінцеві дзвінки не оглушуються. У позиції перед глухими в середині слова і на стику прийменників з повнозначними словами в «галицькому говорі» дзвінкі приголосні переходять у глухі; причому оглушується й **в**, змінюючись у **ф**, а у південно-східних говорах дзвінкі приголосні не змінюються: **фість, фатити, фалити, фасоля, форость** [19, с. 137].

Концепція «кількісних змін приголосних» дозволяє охопити практично всі фонетичні закони в історії консонантних систем східнослов'янських мов.

Хоча розглянуті фонетичні закони Потебня об'єднував на фізіологічній основі як такі, що мають подібний механізм, об'єктивно вони пов'язані між собою на фонологічному рівні, що й було показане в дослідженнях ХХ ст.

Але такий підхід не був врахований ні в працях історико-фонетистів, ні в історіографів-мовників наступних поколінь, лише у працях В. А. Глуценка починається активізація дослідження зазначеної проблеми [5].

У праці Житецького «Очерк звуковой истории малорусского наречия» [9] є перша спроба цілісної уяви історичної фонетики української мови [5, с. 170]. Системний підхід до мовних явищ в їх історії вчений реалізував перш за все шляхом об'єднання в цілісній концепції розвитку вокалізму та консонантизму.

Як зазначає В. А. Глуценко, Житецькому належить заслуга постановки проблеми зв'язку вокалізму та консонантизму в історії української мови й тим самим в історії слов'янських мов [3, с. 91].

Дуже важливим в його праці є встановлення стійких тенденцій до рівноваги голосних та приголосних в історії української мови. З точки

зору вченого, між вокалізмом та консонантизмом є компенсаційні відносини: «послаблення» вокалізму сприяє «підсиленню» консонантизму та навпаки.

Актуальна думка Житецького про те, що різниця між слов'янськими мовами є не тільки у вокалізмі, але ж і в консонантизмі. Вчений вважав це закономірним: система голосних повинна поєднуватися з своєрідною системою приголосних [9, с. 145].

Поглиблення отримала й думка вченого про роль вокалізму в процесі перетворення підсистем вокалізму й консонантизму слов'янських мов: саме зміни в підсистемі голосних (падіння редукованих) викликали наступні зміни як в підсистемі голосних, так і в підсистемі приголосних [там же, с. 67]. Як вважав Житецький, для праслов'янської епохи характерне «розквіт глухих голосних» [там же]. Це був період відносної рівноваги вокалізму та консонантизму в фонетичних системах слов'янських мов.

Необхідно підкреслити, що Потебня та Колосов не завжди були достатньо об'єктивні в оцінці положень Житецького. Можливо, це можна пояснити тим, що історичний зв'язок вокалізму та консонантизму в концепції Житецького має схематичний вигляд [15; 18].

У працях Потебні та Житецького реконструйовані системи архетипів і системи фонетичних законів. Завдяки чому історія фонетичних систем східнослов'янських мов являє ланцюг причинно пов'язаних фонетичних процесів на рівні підсистем (вокалізм і консонантизм) і ознак звуків (сила та слабкість, глухість і дзвінкість, вибуховість і фрикативність, твердість та м'якість приголосних звуків). Це зумовило те, що концепція «кількісних змін приголосних» Потебні та зв'язок вокалізму та консонантизму Житецького в історії української мови зберегли актуальність й сьогодні.

Реконструкція фонетичних явищ в працях вчених Харківської школи має субстанційний характер: Потебня, Колосов, Житецький реконструювали субстанцію, матерію мови, а не відношення між мовними одиницями [3].

Системний підхід вчених Харківської школи до мовних явищ в їх історії відбився в прийомі хронологізації фонетичних явищ. Колосов негативно оцінив положення Потебні про зберігання редукованих голосних у деяких сучасних південновеликоруських говорів. Колосов базується на різницю голосних призвуків на місці давніх редукованих, з одного боку, й редукованих голосних як фонем, з іншого боку: в трактуванні історії **ъ** та **ь** як одиниці системи фонем. Саме цією тезою Колосов став попередником мовознавців ХХ ст.

Висновки. Чимало нового в утвердження поглядів на системний характер мови, поглиблення та втілення системності в практику на конкретному мовному матеріалі внесли вчені Харківської лінгвістичної школи, причому не тільки працями з історичного синтаксису та лексикології, а й історико-фонетичними студіями: Потебня, Житецький, Колосов.

Спостерігається свідомий орієнтир вчених Харківської школи на системність мови, який виявилася не тільки в прийомі генетичного ототожнення фактів, а й в процедурі реконструкції архетипу та фонетичного закону.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні системності мови в студіях вчених на граматичному рівні.

Література

1. Будагов Р. А. Портреты языковедов XIX–XX вв.: из истории лингвистических учений. Москва: Наука, 1988. 320 с.
2. Глущенко В. А. Концепція «кількісних змін приголосних» О. О. Потебні. *Олександр Потебня: сучасний погляд*: матеріали міжнародних читань, присвяч. 170-річчю від дня народж. фундатора Харківської філологічної школи (Харьков, 11–12 жовт. 2005 р.). Харьков: Майдан, 2006. С. 92–103.
3. Глущенко В. А. Принципы порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / відп. ред. О. Б. Ткаченко. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Донецьк, 1998. 222 с.
4. Глущенко В. А. Принципы порівняльно-історичного дослідження в історії українського і російського мовознавства. Харківська лінгвістична школа: навч. посібник для студентів філол. спец. пед. ін-тів і університетів. Слов'янськ, 1994. 69 с.
5. Глущенко В. А. Систематизація історико-фонетичного матеріалу в студіях О. О. Потебні. *О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури*: зб. наук. праць. Київ, 2004. С. 173–174.
6. Глущенко В. А. Системні властивості мови в історико-фонетичних студіях учених Харківської лінгвістичної школи. *Наукова спадщина О. О. Потебні у слов'янському культурному просторі*: зб. наук. праць. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. С. 107–119.
7. Глущенко В. А., Овчаренко В. Н., Каламаж М. Язык как система в историко-фонетических исследованиях ученых Харьковской лингвистической школы. *Альманах современной науки и образования: Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии и методика преподавания языка и литературы*. 2009. №2 (21). С. 38–47.
8. Горшкова К. В. Историческая грамматика русского языка: уч. пособие для ун-тов. Москва: Высш. школа, 1981. 359 с.
9. Житецкий П. И. Очерк звуковой истории малорусского наречия. Киев, 1876, 376 с.
10. Жовтобрюх М. А. Значення праць О. О. Потебні для розвитку вітчизняного мовознавства. *Олександр Опанасович Потебня: ювілейний зб. до 125-річчя з дня народж.* Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. С. 5–24.
11. Касаткин Л. Л. Некоторые фонетические изменения в консонантных сочетаниях в русском, древнерусском и праславянском языках, связанные с противопоставлением согласных по напряженности/ненапряженности. *Вопросы языкознания*. 1995. №2. С. 43–56.
12. Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка: уч. пособие для вузов. Москва: Высш. школа, 1980. 215 с.
13. Колосов М. А. Загадочные звуки в истории русского языка. Варшава. 1877, 45 с.
14. Колосов М. А. Заметки о языке и народной поэзии в области северновеликорусского наречия. Санкт-Петербург, 1876–1877. 343 с.
15. Колосов М. А. Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка. Варшава, 1878. 270 с.

16. Колосов М. А. Очерк истории звуков и форм русского языка с XI по XVI столетие. Варшава, 1872. 192 с.

17. Олійник І. С. Питання історичної фонетики української мови в працях О. О. Потебні. О. О. *Потебня і деякі питання сучасної славістики*: матеріали III Республіканської славістичної конф., присвяченої 125-річчю з дня народж. О. О. Потебні (Харків, 23-27 груд. 1960 р.). Харків: вид-во Харк. ун-ту, 1962. С. 43–54.

18. Плачинда В. П. Павло Гнатович Житецький. Київ: Наук. думка, 1987. 208 с.

19. Потебня А. А. Два исследования о звуках русского языка. I. О полногласии, II. О звуковых особенностях русских наречий. Воронеж, 1866. 2, 156, III с.

20. Потебня А. А. Заметки о малорусском наречии. Воронеж, 1871. 138 с.

21. Потебня А. А. История русского языка: лекции, читанные в 1882-3 ак. г. в Харьковском ун-те [Публикация С. Ф. Самойленко] / відп. ред. Г. П. Іжакевич. Київ: Наук. думка, 1981. С. 119–168.

22. Потебня А. А. К истории звуков русского языка: этимологические и другие заметки. Варшава, 1880. Ч. 2. С. 57.

23. Потебня А. А. Общий литературный язык и местные наречия. *Олександр Опанасович Потебня*: ювілейний збірник до 125-річчя з дня народж. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. С. 63–77.

24. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Москва: Изд-во иностр. лит., 1960. 372 с.

25. Франчук В. Ю. А. А. Потебня: книга для учащихся. Москва: Просвещение, 1986. 143 с.

Роман В.

– старший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161'373.45''19/20''

ВПЛИВ ЕКСТРА- ТА ІНТРАЛІНГВАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ

У статті проаналізовано вплив екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників на процес адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Розкрито погляди європейських мовознавців кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. стосовно головних мовних та позамовних причин запозичень однієї мовою іншою із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації лексичних запозичень. Визначено і охарактеризовано основні класифікації екстра- та інтралінгвальних чинників адаптації лексичних запозичень у лінгвоісторіографічному аспекті. Обґрунтовано, що для зазначеного періоду характерним стає розгляд лінгвістичних явищ у тісному зв'язку з змінами суспільно-політичних умов.

Ключові слова: екстра- та інтралінгвальні чинники, процес адаптації, мовна система, лексичне запозичення, мова-реципієнт, лінгвоісторіографічний аспект.

Роман В.

– старший преподаватель кафедры германской и славянской
филологии Донбасского государственного педагогического
университета